

Здоровий дерев'яний дім Дуніна-Левченка був на Липках, де тоді проживали сливе винятково аристократичні сім'ї, усякі полтавські, чернігівські та здебільшого київські сполонізовані дідичі. Дім був стародавній, схожий на дідицькі будинки по селах в дідицьких багатих оселях. Стародавній сільський ганок з чотирма дерев'яними колонами виступав сходами на тротуар, а дім стояв трохи осторонь, одгороджений од улиці невисокими залізними штахетами, через котрі попід стінами манячили кущі троянд та жасмину.

Через одчинену хвіртку Радюк вгледів, що в садку манячили молоді товариші, й сам Дуніна-Левченко стояв недалеко од хвіртки й махав до його брилем.

Прикатавши до брами, Радюк зліз, пішов у двір, і зайшов у садок. В садку на лавках сиділо кілька душ молодих товаришів та студентів. Декотрі ходили парами по нечищених доріжках та зарослих травою стежечках. І двір, і садок були занехаяні, занедбані. Старі груші та яблуні буйно росли на волі, як хотіли, попереплутувались гіллям, вгніздилися верхами одні над другими, тислись, зчіплювались, неначе вступали в бійку за своє місце. Клумби квіток позаростували лопухом, чорнобілем та кропивою. А з бур'яну виглядали квітки: лелії, розкішні рясні півонії. Довгі дерев'яні стані та вазони з галерейками та колонками зчорніли, перехнябилися, аж повгинались. Покрівля на їх поросла зеленим мохом. Усе було пообдиране, зчорніле. На стінах дому щикотурка подекуди пообсипалась. Бляшана покрівля на домі скрізь повигорювала й зчорніла. Подвір'я заросло травою. Попід барканами росли зелені лопухи та кропива; вони постікали й збутля-віли в холодку. Десь вихопилась навіть собача бузина. Смерком вигляд здавався ще сумніший.

"Одже ж син казав правду, що старий Дунін-Левченко все осовується та осовується, неначе історія давнього козацтва та його нащадків, сьогочасних українських дідичів», — подумав Радюк, озиряючи подвір'я та поплутаний старий зарослий садок.

Радюк привітався до іменинника й тричі поцілувався з ним. Молоді гості повставали з лавок і попростували до гурту. Почалась розмова та привітання.

Всі поздоровляли Радюка з оженінням, бажали йому щастя-долі в новому житті. Ті, що поскінчували курс, були надзвичайно веселі та говорючі. Дехто розказував про свої вдатні чи не зовсім вдатні останні екзамени. Усім очевидячки було весело. Майське повітря ворушило й без того ворущливі молоді нерви. Весела' голосна розмова, веселий нездержний регіт аж розлягавсь по старому садку.

— Але жарти жартами, а оце коли ми випадком зібрались, то при цій нагоді було б варто побалакати нам про щось поважніше, — сказав Радюк. — Ми ж оце незабаром розійдемося і розліземось по світі. А поки що поговорім, до якої праці нам ставати.

— Добре, добре! Тільки коли б часом не принесло Кованька, бо він не дасть нам поговорити до ладу про наші справи, — говорили молоді паничі.

З дому вийшов старий лакей і запросив усіх в покої на чай. Молодий Дунін-Левченко вхопив під руку Радюка й повів в покої. За ними юрбою, з вискоком, трохи не з вибриком, пішли молоді гості на парадовий прихід з улиці.

Старий лакей одчинив двері і впустив в покої цю веселу юрбу молоднечі. Вона одразу сповнила старі просторні, але мертві покої шумом та гамом. Дім і справді був старий і не лагоджений вже, може, кілька десятків років;

В здоровій залі два кутки осіли. Підлога погнулась і пожолобилась. Вікна покривились набік, неначе нездужали й терпіли велику муку, аж скривились. Старомодна дорога, але важка й завальна мебіль стояла неначе на горбу й насторочилась бігти наниз, а по другий бік старомодний довгий та вузький фортеп'ян неначе опустив вниз довгого хвоста й заткнув його в куток. По закутках на шпалерах проглядали плями на стінах, неначе хто позапинав їх попід стелею географічними картами. Тільки дві гарні копії з портретів козацьких полковників, хазяїнових предків, були прикрасою в залі.

Весела компанія розсипалась по залі й неначе збудила й дрімаючу завальну мебіль, і старого недужого діда -з хвостом, що вже вижив свій вік і смутно опустив свого хвоста в куток. Молодий хазяїн повів гостей в столову. Вони перейшли через невеличку довгу кімнатку, схожу на коридор, з котрої через одчинені збоку двері здорової бібліотеки виглядали шафи з книжками, високі, аж до самої стелі.

Весь коридорчик і бібліотека були суспіль обставлені шафами. Дід молодого Дуніна-Левченка був вольтеріянець і ліберал, яких було багато в давніший час на Україні.

Веселе товариство по дорозі добре нагукало здоровим мертвим шафам: і Вольтерові, і Дідро та Жан-Жакові Руссо, і Бантиш-Каменському та Георгієві Кониському, і іншим небіжчикам і вступило в просторну столову. В високій просторній столовій поосідали всі чотири кутки і підлога посередині так випнулась, неначе стала г черевата. Серед столової, неначе десь на пригорку, стояв довгий стіл з самоваром. Стіл аж захряс під закусками та посудом. Коло самовара сиділа Юлія Кирилівна Дуніна-Левченкова й наливала чай. Побіч неї на широкому м'якому кріслі сидів хазяїн Платон Петрович Дунін-Левченко, а проти його сиділи три його сусіди, чернігівські дідичі, вже літні люде. Вони приїхали з села й прийшли на одвідини до свого земляка й приятеля.

Платон Петрович був вже пристаркуватий чоловік, високий на зріст, кандибастий, сухорлявий та смуглявий з лиця, дуже добрий, тихий, довгобразий і ніби хамулуватий. Чорне довге волосся й здорові вуса вже ніби припали сніжком. Карі ясні, але тихі очі світились розумом.

Платон Петрович був освічений і начитаний, як і його батько, котрий, як вольтеріянець, сповняв свою бібліотеку утворами енциклопедистів. До панщанних крепаків він був ласкавий, а до двірських слуг такий добрий, що на старості літ визволив їх на волю, навіть видавав пенсії грішми та харчами. Од батька до його перейшла, ніби в спадщину, любов до книжок, до просвітності, навіть до штучності. Він все сповняв батьківську сливе винятково французьку та німецьку бібліотеку новими книжками; любив українську історію, любив козацьку давнину. «Історію Русов» Кониського, українську історію Бантиш-Каменського та Маркевича знав трохи не напам'ять. Але він був падковитий тільки до книжок, а хазяїн з його був непрактичний.

Доми та забудування і в його селі, і в Києві стояли без лагодіння десятки років. Сам Платон Петрович почав вже слабувати. Як підросла дочка, він мав на думці вже продати свою батьківську оселю й струхлявілий дім на Липках, щоб не клопотатись лагодінням, і купити новий гарненький, готовенький.

Хазяйка Юлія Кирилівна сиділа за здоровецьким самоваром, неначе за твердиною, й виглядала звідтіля. Щупленька, невеличка на зріст та утла, з ясними очками, вона була в ясному легенькому убранні і, неначе пташка, вгніздилась в гніздечку з кисії, та кружев, та білої ангорської пухкої шалі. Здалеки вона здавалась молоденькою блідою утлою панянкою. Було знати по її делікатному блідому й наче прозорому обличчю, по її тоненькій щупленькій постаті, що вона за весь інститутський час і справді випила добру порцію оцту, схлаламала потаєнці пудів зо два крейди, щоб бути блідою й делікатною, як тоді була мода.

Паничі підступили до господині, здоровкались з нею й поздоровляли з іменинником. Вона була привітна до всіх і ласкава. Добрість і тихість вдачі світилась в її ясних оченятах. Тільки Радюк запримітив, що вона якось не так ласкаво привіталась з ним, як було колись передніше.

— Поздоровляю вас! Ви, кажуть, вже оце оженились; привезли своє молоде подружжя в Київ? — сказала Дуніна-Левченкова.

— Оженився, якось сподобив-таки господь! Тепер я неначе причалив до берега, — сказав Радюк.

— От і добре! Я дуже рада! — обізвалась хазяйка, але було знати по її очах, що вона не така рада, як було колись передніше торік і позаторік: в неї була думка залучити цього красуня до своєї молоденької доні, а теперечки ці надії пішли марно.

Старий хазяїн щиро привітався з молодими, підвів голову, випростав згорблений стан і неначе повеселішав. Він любив молодих студентів, любив слухати їх веселу й розумну розмову і сам тоді ніби оживав, якось ожжавлювався, ставав жвавіший, бадьористіший. Він був нахильний до принципіальної філософської розмови, котрої не люблять старі люде і котра так гарячить та запалює молодих.

— Сідайте ж, будьте ласкаві, коло нас, то, може, й ми помолодшаємо од вас, — припрохував Дунін-Левченко, показуючи рукою на стільці навкруги довгого стола, — та будьте в мене, як вдома в себе! Не церемоньтесь: пийте чай і закусьйте, що кому до смаку.

Молоді паничі обсіли стіл і зробили пошану найдкам та закускам Юлії Кирилівни. Наганявшись та нагулявшись після нудних екзаменів, вони натрапили на добрий попас і полуднували, аж за вухами лящало. Старий лакей Гаврило ледве встигав подавати чай, неначе він десь по дорозі виливав стакан в бутлі або в барильця.

— Що, живий, здоровий ваш тато, Павле Антоновичу? — спитав хазяїн Радюка.

— Ще держиться до якогось там часу. Хазяйнує, бо оце мої дві сестри вже вийшли з інституту та приїхали додому. Для їх треба ж дбати. За мене батькові байдуже, бо я й сам якось дам собі раду. Але йому треба дбати для сестер, то й мусить дбати та піклуватись господарством, — сказав Радюк.

— Ваш тато завжди був хазяйновитий, не такий, як я. От ніяким способом не

зберусь полагодить своє житло: то нездужаю, то ніколи, а то просто-таки, мабуть, до того в мене хисту нема, — сказав Дунін-Левченко.

— Та якби ворухнулись добре, то звідки і той хист вигулькнув би. А то ви все за книжками та за газетами, — обізвавсь один вже літній гість дідич, що був однієї верстви на літа з хазяїном.

— Може, ви й правду кажете, але я до тієї тяганини таки, певно, зроду не дуже здатний. От тутечки мої сусіди, дідичі з Волині, поляки, може, тим і не хочуть знайомиться зо мною, що я живу не в аристократичних, а в старих трухлявих покоях. Все чогось одмикують од мене і та цураються мене.

— Та й їх діти, сказати правду, і теперечки в університеті держать себе осторонь од нас, українців, чомусь не сходяться з нами й дражнять нас «культурниками», — сказав Радюк. — Прізвище, на наш погляд, зовсім-таки не погане для нас, але вони самі чомусь і гадки не мають за просвітність народу в тих краях, де вони тільки й животіють послухранням та працею нашого народу.

— А для нас, — сказав Дунін-Левченко, — і справді настав час заходжуваться коло просвітності рідного краю, а найбільше темного народу. В Петербурзі Костомаров та Куліш вже заходились видавать «метелики» для читання народів. В Полтаві вже заходились коло недільних шкіл для міщан, задумали заводити читальні, навіть народний, театр.

— Я чув за ці недільні школи, — сказав старий Дунін-Левченко зовсім байдужним тоном, неначе мова мовилась про годину або негоду.

— Чув і я, що там почали заводити школи недільні й вечірні, ще і в суботи для убогих євреїв, але докладно нічого про це не знаю і тямку про це не маю, бо мені ніхто не розказував за це докладно, — обізвавсь один з гостей, пристаркуватий чернігівський дідич з байдужністю.

Було знать, що ці нові питання не цікавили їх анітрошки. Ці пани були якісь пасивні й байдужні до тих тогочасних справ.

— А справді, треба б нам поговорить про ці національні й просвітні справи, щоб негайно ставать до праці, коли вже нас продражнили «культурниками». Може б, і ми вклали якусь лепту на користь рідного краю та нашого старого Києва, — сказав один з молодих гостей.

В прихожій задзеленькав дзвоник. Лакей длявою ходою почвалав одчинять двері. Розмова перетялась.

— Якогось гостя бог приніс, — сказав молодий Дунін-Левченко і побіг назустріч гостеві.

В далекій прихожій почувсь шум та тяганина роздягання. Застукотіли закаблуки. Голосний регіт залунав по здоровій порожній залі.

— Це прийшов Кованько! — промовив Радюк пошепки, і в його брови насупились. — Не дасть же він нам теперечки гаразд побалакать про наші поважні справи; буде тільки нам заважати й перебаранчать в роботі.

— Йому б тільки на Житньому базарі витрішки продавати або дзвонить в дзвони, а не говорить про поважні справи, — обізвавсь один з молодих гостей.

— А я люблю Кованька за веселу вдачу. Трохи розважить нас: пожартує, порегочеться, то й мене якось несамохіть візьмуть смішки, — сказала хазяйка, осміхаючись.

— Я от і не бачу його, а тільки уявляю собі його веселий вид, то мене вже сміх бере, — сказав старий Дунін-Левченко і вже справді сміявся своїм тихим та добрим осміхом до старших гостей.

Приїжджі дідичі й собі осміхнулись. Дзвінкий, голосний голос десь далеко розлягався за бібліотекою, але його було чуть через два покої.

В дверях і справді з'явився Кованько й блищав ще в дверях своїми широкими випнутими наперед зубами. На здоровій голові довге-волосся було не зачесане, навіть трохи розпатлане.

— Так і є! Он вже несе поперед себе наче наштрикнуті на вила зубища, неначе усім їх показує.

— Нічого — те, нічого! Побалакаєте іншим часом про свої справи. Час од вас не втече ж таки, як вода в Дніпрі, — говорив старий господар і сміявся.

Слідком за Кованьком вступило в столову ще кілька молодих гостей в вишиваних сорочках, з червоними застіжками на грудях. Деякі були в свитах з драпу. Один прийшов навіть в простій, щиро сільській товстій свиті, підперезаний червоним «одеським» поясом з довгими кінцями й торочками.

Веселий Кованьків голос очевидячки розворушив старих. Хазяйка висунулась з свого гніздечка й навіть встала назустріч Кованькові, тягнучи за собою ангорську шаль, неначе легенькі крила, щиро й з осміхом привіталась з ним і посадила його поруч з собою. Старий господар підвівся на недужих ногах і якось по-молодечому простяг до Кованька свою довгелецьку, сухорляву руку через стіл, через посуд і найдки. Він пожвавішав, повеселішав, неначе вхопив іскру од веселого Кованька й підживив свої розторсані нерви, застоюну кров.

Хазяїн попросив молодих гостей садовитися за стіл.

Стіснили стільці, зсунулись, зщулились і якось усі повсідались.

Радюкові й справді не дали говорити далі про свої справи.

Знов почалось наливання чаю та подавання. Гаврило знов пішов мандрувати кругом стола. Гості пили чай, гомоніли, балакали голосно, реготались, аж одляски лунали по бібліотеці та побічних покоях. Нові гості кинулись на полудень, полуднували, дзенькали ножами, стукотіли об тарілки. В столову нові молоді гості знов неначе впустили з залу вихор, котрий вже в столовій був впав і почав стишуватися.

"Ну, таки принесло ледащо отого дзвонаря, оте брязкало! Забавлятиме старих хазяїнів, замовлятиме їм пристрій, неначе знахурка, і буде довго замовлять, а нам перебаранчатиме міркувати та розмовляти про пекучі справи», — думав Радюк, мовчки поглядаючи скося на Кованькові білі лопатні та на патлату голову.

Кованько пив чай хапком, з якоюсь жадобою, неначе його пекла надзвичайна печія, або неначе він хапався кудись йти. Хазяйка заворушилась в своєму гнізді, сама накраяла для його паляниці, сама доставала тарілки з найдками і присовувала до Кованька. Наче пташечка, вона заметушилась, якось затріпалась, неначе її ангорські

крильця затріпались в пташиному кубельці або в ремезовому гніздечку-рукавиці.

— Полуднуйте, бо я бачу, що ви неначе виголодались, — припрохувала Юлія Кирилівна Кованька.

— Та я все голодний, признаться по правді. Стецько в «Сватанні на Гончарівці» каже, що він так любить обідать, що обідав би цілісінький день з ранку до вечора. А я оце маю такий апетит, що ладен їсти хоч і цілісіньку ніч, — молов Кованько й розсмішив добру стареньку хазяйку.

— То й призволяйтесь на здоров'я! Але вам не доведеться полуднувать цілу ніч, бо мій кухар готує для вас добру вечерю, — говорила Дуніна-Левченкова й сміялась.

— І за полудень спасибі, і за вечерю заздальгідь дякую.

Одначе й другий вихор в столовій покрутивсь, повертівсь та й упав; нові гості напились чаю, набалакались донесхочу й уцухли. Хазяїн підвівся з крісла й попрохав гостей в валу, подибавши поперед їх своїми цибатими, але не дерзкими, неначе крихкими ногами. Гості рушили слідком за ним, розсипались по залі й посідали по завальних та важких канапах та кріслах. Хазяїн подав усім скриньки з тютюном та з сигарами, а сам підмостив подушку під спину й неначе пірнув в м'яку канапу. Коло його посідали поважні приїжджі гості й розпочали балачку про свої сільські хазяйські справи та про сусід.

Молоді розсипались по залі, як овечки в степу, і, накурившись, загомоніли про свої справи.

Радюк сів коло стола проти хазяїна. Декотрі гості попримощувались кругом стола на стільцях та усяких дзигликах з подушками. Дехто стояв коло вікон, спершись на одвірки. Вигляд в залі був чудернацький і загалом мальовничий, пістрявий й іскрянний. Між чорними сіртуками сіріли драпові тонкі свитки, червоніли мережки вишиваних сорочок, червоніли одеські червоногарячі та жовтогарячі пояси, манячили червоні стьожки застіжок. Коло канапи, побіч спанілого млявого хазяїна, манячила товста парубоцька свита. Густо спахували червоні огняні цятки на сигарах та папіросах. Очі ясніли й блищали од напружених думок, од сподівання ради за пекучі просвітні справи. Коло самого стола між двома дідичами манячила кудлата Кованькова голова. Кованько держав в роті претовсту папіросу, неначе заткнув в рот ковбасу. З тієї папіроси густий дим валував вгору під самісіньку стелю, неначе з цегельні.

В цьому ніби рябому та смугнастому й пістрявому товаристві були паничі з усяких мішаних сім'їв, було навіть три католики з київських та волинських молодих дідичів, котрі походили з давніх українських сполячених сім'їв. Вони попроставали до українців і стали до спільної праці, назвавши себе знов українцями. Таких українців тоді звали «українофілами». Решта католиків, товаришів молодого Дуніна-Левченка, як тільки вгляділи на йому червону застіжку й мережану сорочку, зараз перестали заходити до його й одкаснулись од його. Батьки й матері навіть забороняли їм мати знайомість з червоними стьожками та свитами. Це вже було перед самим польським повстанням з початку шістдесятих років.

— Та за які то недільні чи якісь вечірні школи ви, Павле Антоновичу, були почали балакать?-спитав зацікавлений хазяїн.

— За школи та читання в неділі та в свята для міщан та міських слуг, читання лекцій по усяких науках або читання поетичних просвітніх утворів, — сказав Радюк. — Європа вийшла з темряви й дійшла до високої культурності через науки та просвітність. Нам треба хоч потроху доганять Європу, щоб не опиниться далеко позаду, і піднімать розвиток сільських і міських мас. Підніметься наука в народі, то це само по собі вже потягне за собою й промислівство, і ремесство. Наука добере ключів до всякого замка й одчинить двері до світла, й добра, й добробуття в житті. Нам треба, що стосується до культури краю, закласти в Києві недільні школи й вечірні читання для старого й малого, щоб потроху сипать світло на темні маси. Подаймо прошення про дозвіл та й будемо по черзі ходити в ті школи та й читати. Може, в місті ще хтось знайдеться прихильний до цієї справи, то ми й тих залучимо й запросимо нам на підмогу.

— Добре, добре! — обізвалось багато голосів. — Ми усі ходитимемо й сіятимемо це насіння на користь масам.

— А хто ж вам платитиме за це гроші? Чи ви ходитимете дурнички?—одрубав Кованько. —Як дурнички, то од мене буде дзус!

Ця Кованькова вихватка здивувала усіх дуже неприємно. Усім здалось, що Кованько якимось змилив, звернув навкоси з простого шляху в якесь багно. Усі зауважили вперше, що Кованько не має ніяких щирих пересвідчень, нездатний по своїй вдачі до чогось путнього, що він коли, не ледар, то просто необачний штукар і людина без принципів і без пуття і, може, буде згодом ще й шкодливий для справи.

— Авжеж дурнички! Ради ідеї, ради рідного краю, — сказав Радюк.

— Ну, за це спасибі! В мене не стане часу на це, бо в мене й без того праці по самісіньку шию коло моїх лазень. А батько старий, нічого не доглядить гаразд, — сказав Кованько.

Усі витріщили на Кованька очі з дива. Ніхто од його не сподівався цього. Така вихватка здивувала всіх.

— В Петербурзі почали видавать «метелики», книжечки для народу, але писати їх там нікому, —знов почав Радюк. — Тим часом од начальства з Петербурга доручено в Києві скласти й зготувать школьні українські книжки для народних шкіл на українській мові. Ми станемо й тут до помочі й зготуємо гуртом усі популярні книжки для народу на українській мові по всіх науках, як це зробили чехи, як це вже давненько зроблено в Англії. Поділім між собою усі науки та й понапишемо коротенькі книжечки про кожну науку для народу. Розстараємось грошей, — тоді видамо книжечки для народу.

Піднявся гомін та клекіт. Дехто почав робить цю діляницю складання книжечок між молодими. Почалось змагання, кому що брать, почалось навіть силування й накидання декому такої роботи. Одні намагались, другі одмагались. Хазяїн і старі дідичі слухали цю всю тяганину байдужне, пасивно, хоч і нічого не мали й нічого не говорили проти того. Їх очевидячки тільки цікавила новина цієї справи, й досі нечувана й небачена ними на віку.

— Що ж ти візьмеш? Яку науку береш собі для просвіти народу?—спитав молодий

Дунін-Левченко в Кованька.

— Я візьму на себе анекдоти; візьму й ладен дати в цьому засвідчення на папері, бо я маю до цього хист, — поважно обізвався Кованько.

— Та, певно, фельетони жартів? — додав Радюк.

— Атож! це саме личить мені, ще й дуже припало мені до вподоби. Давайте й справді будемо смішити ваших сільських «хахлів та хахлушок», оті очіпки та очкури! Я понаписую їм таких фельетонів, що ті очіпки та очкури, усякі дядьки та дядини аж за боки братимуться. Це буде найцікавіша книжка й найбільше матиме читальників.

Кованько, як і міщани та купчики в Києві, вже дуже зневажав селян, дражнив їх «хахлами», гордував ними й піднімав на смішки, як і міщани, ставлячи себе без міри вище од селян, одрізняючи себе от селян, як щось вже інше й без міри вище од селюків.

— А справді, ця книжка мала б найбільше читальників навіть в містах, — знехотя й несамохить вискочило з уст в хазяїна. — Українські анекдоти — це цікава сила. Це наші народні «Декамерони», тільки ще не позаписувані.

— Одже тобі все смішки та жарти, — обізвався Радюк, — може, ще скажеш, щоб тобі платили по три шаги од рядка за твої фельетони та за декамерони?

— А чом би пак і ні! І то гроші! Знадобляться на тютюні Я беру анекдоти й декамерони й переважу вас усіх: передніше од усіх вас вистараюсь на просвітника. От, побачите! — говорив Кованько. — Я виграю, а ви програєте.

— Одже ж ти не тямив гаразд ні нашої ідеї, ні сільської темноти та нужди. Ти тільки гальма для нас і в цей час, і гальмуватимеш нашого культурного воза й далі, бо усе якоесь вагаєшся та мотаєшся од берега до берега, ще, чого доброго, й сам підеш за водою, — сказав Радюк, вже роздратований і сердитий на Кованька.

— Ой, борони боже, щоб я пішов «за водою"! Я не хочу топиться в Дніпрі. Топись собі сам, коли твоя добра хіть.

— Ти, здається, з тих, що самі не підуть «за водою», але од нетямучості та так, з доброго дива, ладні пустити «за водою» народну просвіту й рідний край, ще й не скривляться, а будуть реготатись та скалить зуби на вітер, — сказав Радюк і одвернувся од Кованька, насупивши брови. Гнів блиснув в його карих очах.

— Цього Кованька треба б вимкнуть зовсім з нашого кружка, — промовив стиха один студент.

— І варто за це надиматись та пиндючитись. Напиндючивсь, що, мабуть, аж язик свербить, щоб лаятись! А в мене оце свербить язик, щоб жартувати й сміятись, — жартував Кованько.

— То на цей час прикуси язика зубами або й одкуси: одначе добрі зуби маєш, — обізвався Радюк вже зовсім сердито. — Ти ніби оце бабляєшся в жартах, та ще й не дуже чепурно. Причепури лиш свого язика хоч трохи.

— А як же то я животітиму на світі без цього дурного органа? — жартував Кованько. — Тоді нас і справді не тільки євреї та панки, але й кури та горобці задзюбають.

— Ви, городяни, не тямите поезії села та народної пое-зії., ^З вас в місті є тільки поезія Житнього базару, усяких крамниць та поезія березових віників в лазні. Міщани,

купці та прикажчики вже бундючаться перед селянами. В вас нема народу, а тільки «хохли, очіпки та хохлуші», — сказав Радюк.

— Та поезія «березової каші», цебто різок в усяких майстрів для своїх челядників, — сказав один молодий гість.

— Радюк правду каже: тут нема чого сердиться та бундючитися, — обізвався один молодий студент, київський дідич-католик, Перетяткевич. — Де вже де, а в нас, на Західній Україні, доконечно нам самим треба заходжуватись коло народної просвіти, бо в нас здебільшого дідичі, хоч і українці родом, але звать себе поляками, їх ідеали та мрії шугають не вдома, не на Україні, а десь інде, поза Україною. Ці дідичі та полупанки на Україні та в Галичині не дадуть і шага на народну просвіту.

— Це правда, але просвітність повинна бути загальною для всіх. Ще двісті років передніше в Києві Феофан Прокопович устами свого «Псалмисти, сиріч дяка» сказав, що вчити треба всіх загалом, чи міщан, чи мужиків, бо просвіта повинна бути загальна й для всіх приступна. Тільки потім, згодом в нас стало все занедбано. Тим-то нам треба завести суботні читання й для євреїв, — сказав Радюк.

— Та ці старомодні псалтирники й самі не підуть на твої читання, бо вважатимуть їх за трефні, некаширні, — сказав Кованько, не втерпівши з жартами, — вони матимуть гадку, що ти хочеш їх переманить до церкви.

— В містечках це може й бути, але в місті жиди трохи просвічені, то, певно, й підуть охоче. Не одбивать же нам їх од просвіти, — сказав молодий Дунін-Левченко.

— Та вони й самі ставлять себе окроми, самі одрізняються од нас, а не ми од їх, — сказав Кованько.

— Але просвіта колись згодом порозгороджує ті загати та опрічні загороди й залучить їх до спільної праці в українському суспільстві, — сказав Радюк.

— -Ти, як я бачу, ідеаліст аж прозорий, аж. світишся наскрізь, неначе ті Платонові прозорі споконвічні ідеї, — сказав Кованько, — а я от стою коло реальної фабрицької праці, тругу коло усяких людей, то й не свічусь так наскрізь, як оце ти, Павле Антоновичу. Я людина досвідніша за тебе й знаю, що євреї та усякі панки, нібито поляки, з-за своїх мурів та загат звать наш народ «бидлом» та «гоями». Очевидячки, давня історія нічого не навчила їх і досі, — сказав Кованько.

— І це згодом згине й потроху вищезне з широкою просвітністю, — додав Радюк, — от тоді усе буде гаразд.

— А тим часом нам ще треба б попиклуваться етнографією, вивченням народу, бо ми його й досі гаразд не знаємо. Треба б завести історичний музей, бо тутечки ж в нас усей ґрунт навантажений і промкнутий історичною давниною, — додав молодий Дунін-Левченко, — студенти іншої віри продражнили нас «культурниками». Нехай буде так: ми ще од часів Нестора були культурниками. А це зовсім-таки не вадить і нікому не заважає.

— Оце ти правду кажеш, — обізвався старий батько, — чого вже чого, а музея потрібно для Києва, — доконечно потрібно!

— Ще попросиме, щоб нам дозволили закласти народний театр, — сказав Радюк.

— Ого-го! Отут і я знадоблюсь! — крикнув Кованько. — Я дуже годенний до

цього: і гратиму, й співатиму. Навіть винесу на сцену маковійове зілля, Петрові батоги та миколайки. Ти, Павле Антоновичу, знов засвітивсь наскрізь, ніби ефір.

— Ти, Кованьку, таки й справді не розсудлива людина: ти перебаранчаєш нам побалакати та поміркувати за наші справи, — сказав Радюк, — це виходить достоту так, як колись в давню давнину печорські ченці було наскладають собі вдень на якусь потрібку деревні на горі, а веселі, але вельми капосні чорти візьмуть та й поскидають вночі те колоддя з гори на берег Дніпра. Ми хочемо виносити деревню на гору для будування, а ти налагодивсь в жарти скидати вниз ту деревню.

Старий Дунін-Левченко зирнув на двері, чи не стоїть там його жінка, щоб часом не почула такого страшного лібералізму, бо вона дуже поважала маковійове зілля, багато більше, ніж народну мову, навіть народну поезію, хоч і пускала ще в горниці народну пісню, та й то більше народну музику без слів, більше усякі «Chansons sans paroles»¹, народні-таки пісні, тільки навіщось без слів, бо дуже любила композиції на народні мотиви.

— Як розстараємось грошей, то закладемо в Києві музей, бо йому тут, в Києві, місце, — сказав один студент.

Молоді хлопці почали розвивати свої плани з великим завзяттям. То був час після знесення панщини, коли починались трохи вольніші часи, коли вперше з-за границі були пущені нові наукові книжки, і філософські, і найбільше по натуральній історії, дуже цікаві, а що перше за все, — нові, нечувані й небачені.

Український журнал «Основа» зачепив національні питання, нагадав про занедбану українську літературу та мову. Нові й цікаві європейські наукові книжки розворушили в молодих нові думки та гадки. «Основа» ворухнула ідею народної просвіти.

Молоді паничі ще довго змагались, ділячи між собою читання в недільних школах та міркуючи, до кого б обернуться за підмогою. Нарешті, стали на тому, що Радюк та молодий Дунін-Левченко будуть од себе розпочинати та добувати дозволу на цю справу офіціальними стежками.

Радюк встав і почав прощатись. Він не с хотів ждати вечері, щоб його молода жінка не нудилась дома на самотині. Попрощавшись з усіма, він не подав Кованькові руки й навіть не глянув на його, виходячи з покоїв. В серці в Кованька наклонулось недобре почування помсти й навіть злостування.

Час був тоді й справді сприяючий просвітньому потягові молодих українців, їм було дозволено завести недільні та вечірні школи для убогих городян, а про народний театр їм одповіли, що коли цього ще нема навіть в Англії, то і в нас воно не повинно бути. Знайшлося чимало охочих до читання лекцій для народу. І в Києві з'явилися недільні школи. Заходились коло етнографії. Але це тяглося недовго...

Незабаром настав інший і гірший час. Усі ці добрі починання й заміри Недоброхоті мусили зникнуть. За Радюка та Дуніна-Левченка, як ніби за небезпечних

---

1. Пісні без слів (франц.).

людей, знов затріщали по місті, неначе задзвонили в дзвони на гвалт, їх знов почали обносити та обмовлять по київських салонах, що вони ладні запагубить когось і щось, що вони загалом люди небезпечні, необачні. Вишивані сорочки та смушеві шапки злякали місцевих бюрократів. Вони під тією національною покривкою бачили щось страшне, зовсім не ті просвітні й культурні потяги та заміри, що крились нею.

Раз Радюк йшов попід одним домом і в одчинені вікна почув, як осудливі панії потріпували його ймення, судили й ганили його за напрямок. Він вернувсь додому і, не довго думаючи, зібравсь і переїхав на службу на Кавказ, де його принаймні ніхто не знав і не потріпував його доброї слави.

Молодого Дуніна-Левченка теж вхопили на язики по салонах не згірше самого Радюка, що й він буцімто ладен накоїть якогось лиха. Напосілись і на старого його батька за те, що він нібито розпустив сина, потурав йому.

Добре не втямлені просвітні свіжіші європейські ідеї, прикриті смушевими шапками, злякали київських бюрократів та псалтирниць, мабуть, так, як налякали європейських псалтирників Галілейові гадки, що земля не стоїть, а крутиться кругом сонця.